

**ПАМ'ЯТІ
ВІТАЛІЯ ПЕТРОВИЧА ШЕЛЕСТА
(15.10.1940–06.06.2020)**

6 червня 2020 року пішов з життя Віталій Петрович Шелест – відомий український вчений і організатор науки, фізик-теоретик, доктор фізико-математичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, один з ініціаторів розвитку фундаментальних досліджень з фізики елементарних частинок та релятивістської ядерної фізики в Україні.

Віталій Петрович народився 15 жовтня 1940 р. у місті Харкові. Після закінчення школи в 1957 р. став студентом фізичного факультету Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, кафедру теоретичної фізики якого закінчив з відзнакою у 1962 р. Того ж року вступив до аспірантури Інституту фізики АН УРСР. З 1963 року його було відряджено до Лабораторії теоретичної фізики Об'єднаного інституту ядерних досліджень (Дубна, Росія) для продовження навчання в аспірантурі під керівництвом М.М.Боголюбова. В цей час Віталій Петрович виконав цикл праць,

спрямованих на розв'язання квантовомеханічної і теоретико-польової проблеми трьох тіл, що дало змогу дослідити аналітичну структуру багаточастинкових парціальних амплітуд розсіяння елементарних частинок і склало основу його кандидатської дисертації “Деякі питання розсіяння в задачі трьох тіл”, захищеної в 1965 році.

Після захисту його було запрошено до роботи в Лабораторію теоретичної фізики ОІЯД, де він з колегами запропонував рівняння, що описують сильновзаємодійні елементарні частинки на основі уявлень про на той час нові частинки матерії – кварки. У 1966 році Віталій Петрович повернувся до Києва і наступного року захистив докторську дисертацію, в якій розглядалася проблема описання зв'язаних станів кварків та були обчислені електромагнітні струми баріонів у рамках релятивістичної кваркової моделі. Слід зазначити, що після робіт В.П. Шелеста ця проблема привертала увагу різних авторів (зокрема всесвітньвідомого фізика-теоретика Річарда Фейнмана). Хоча при її розгляді вони застосовували дещо більш досконалі методи, але дослідження, проведене у докторській дисертації Віталія Петровича, було практично першим у цій важливій галузі сучасної теоретичної фізики. Проблема виявилась настільки складною, що не знайшла свого повного розв'язання і на цей час, але підходи, розвинуті В.П. Шелестом у релятивістичній кварковій моделі, виявились плідними при розгляді багатьох питань ядерної фізики високих енергій. То ж цілком зрозуміло, чому у 1969 році Віталія Петровича, який ще не досягнув 30-річного віку, було обрано членом-кореспондентом АН УРСР.

В 1966 р. у Києві за ініціативи вченого зі світовим ім'ям академіка М.М. Боголюбова було ство-

рено Інститут теоретичної фізики (нині Інститут теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова НАН України), діяльність якого була спрямована на вивчення найактуальніших проблем теоретичної фізики. Величезну організаторську роботу у формуванні нового Інституту відіграв В.П. Шелест. Від 1967 р. він працював у ньому заступником директора з наукової роботи та (від 1970 р.) завідувачем Відділу фізики елементарних частинок. Одночасно Віталій Петрович був професором кафедри квантової теорії поля Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, де читав спецкурс "Фізика елементарних частинок".

Значною мірою завдяки Віталію Петровичу, з перших днів існування Інституту в ньому була створена демократична, вільна, творча атмосфера, яка сприяла жвавим дискусіям молодих вчених, обміну думками з актуальних проблем сучасної фізики на семінарах відділів та й у неформальній атмосфері. До Інституту було залучено відомих фізиків-теоретиків країни, проте основний контингент науковців складала молодь, яка прагнула знайти своє місце в науці. Це визначило подальший розвиток і становлення сучасного Інституту теоретичної фізики імені М.М. Боголюбова НАН України.

Віталій Петрович, як ніхто інший, розумів важливість міжнародної наукової співпраці і тому приділяв величезну увагу налагодженню співробітництва вчених ІТФ з провідними науковими центрами світу і колишнього СРСР. Саме завдяки його особистим зусиллям встановився і підтримувався постійний науковий обмін між Інститутом теоретичної фізики та низкою університетів Західної Європи, а також, як їх тоді називали, країн соціалістичного табору. Треба підкреслити, що внаслідок прийняття в СРСР ідеологічної доктрини встановлювати такі контакти та запрошувати іноземних вчених до Інституту було надзвичайно важко, навіть практично неможливо, проте Віталію Петровичу це вдавалося протягом багатьох років. Іноземні фахівці, які запрошувалися до Інституту, читали лекції з актуальних питань фізики, працювали з молодими дослідниками Інституту і друкували спільні статті в провідних фахових виданнях світу. В свою чергу, українські вчені мали можливість знайомитися з особливостями організації наукової роботи за кордоном. Важко переоцінити ту роль, яку відіграли контакти, встановлені

ні Віталієм Петровичем, у створенні наукового потенціалу Інституту теоретичної фізики та фізичної науки в Україні в цілому.

Багато в чому завдяки Віталію Петровичу на базі новоствореного Інституту теоретичної фізики було проведено чимало міжнародних форумів. Зокрема, у 1970 р. відбулася XV Рочестерська конференція (International Conference on High Energy Physics) – найпрестижніша у галузі фізики елементарних частинок, в якій взяли участь провідні теоретики та експериментатори з усього світу, серед яких були й Нобелівські лауреати. За підтримки Віталія Петровича в Києві було проведено першу (1971 р.) та другу (1974 р.) міжнародні конференції з теорії плазми, що одержали назву "київських", і від 1976 року саме з назвою "київська" вони відбувалися у різних країнах світу. Звичайно, проведення зібрань такого рівня сприяло міжнародному визнанню новоствореного Інституту.

Протягом багатьох років Віталій Петрович був членом редакційної колегії міжнародного журналу "Теоретическая и математическая физика", у створенні якого він брав активну участь.

В 1973 р. в житті Віталія Петровича відбулися великі зміни. Після вимушеної відставки його батька, П.Ю. Шелеста, з посади 1-го секретаря ЦК Компартії України, Віталій Петрович зазнав утисків з боку нового українського політичного керівництва і змушений був переїхати до Москви. Там він спочатку працював у Математичному інституті імені В.А. Стеклова АН СРСР (1974–1976 рр.), наступні роки заступником директора Всесоюзного науково-дослідного інституту фізико-технічних радіовимірювань (1976–1982 рр.), з 1982 р. – у Науково-дослідницькому центрі з вивчення властивостей поверхонь і вакууму.

Перебуваючи поза рідною для нього Україною, Віталій Петрович ні на мить не переривав тісних зв'язків з Києвом, жваво цікавився науковим життям рідної установи, разом із співробітниками Інституту продовжував публікувати роботи з фізики елементарних частинок та релятивістичної ядерної фізики. При можливості він відвідував ІТФ, спілкуючись із його керівництвом, зустрічався зі своїми учнями та колишніми співробітниками. Як член-кореспондент НАН України Віталій Петрович приймав активну участь у роботі Відділення ядерної фізики та енергетики Академії. Ним була заснована премія для молодих вчених Інститу-

ту теоретичної фізики НАН України, яка урочисто вручалася талановитим молодим ученим. На відзнаку визначного внеску у створенні Інституту та за вагомі досягнення в галузі теоретичної фізики у 2011 році В.П. Шелесту було присвоєно звання “Почесний доктор Інституту теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова”

Віталій Петрович був людиною широкого кола інтересів та уподобань, які виходили далеко за межі професійних, мав глибокі знання з історії України, всесвітньої історії, був високоосвіченою, інтелігентною та глибокопорядною людиною.

Вдячна пам'ять про Віталія Петровича Шелеста, одного з фундаторів Інституту теоретичної

фізики НАН України, вченого, організатора науки, талановитого адміністратора, вчителя і надзвичайно доброзичливу особистість назавжди збережеться в серцях його учнів, колег, послідовників, однодумців.

*О.С. БАКАЙ, В.Г. БАР'ЯХТАР,
Л.А. БУЛАВІН, А.Г. ЗАГОРОДНІЙ,
В.М. ЛОКТЄВ, М.Ю. СТОРІЖКО,
М.Ф. ШУЛЬГА, І.Р. ЮХНОВСЬКИЙ,
В.П. ГУСИНІН, Г.М. ЗІНОВ'ЄВ,
Е.А. ПАШИЦЬКИЙ, Е.Г. ПЕТРОВ,
Л.Л. ЄНКОВСЬКИЙ, О.П. КОВУШКІН,
В.В. КУХТІН*